

udgør. De kolde politiske vinde, der blæste omkring den høje gejstlighed under det gryende reformationsrøre, skinner igennem, ligesom viljen til at ordne og regulere købstæderne. Påfaldende ofte dukker renhed og sygdom op. Klæder og fæde skal være rene, ved embedsbesættelser skal der sørges for en reserve, når indehaveren bliver syg. Et snavset og inficeret samfund anes.

Man beder inderligt til, at Aage Andersen vil fortsætte arbejdet med Frederik I's og Christian III's recesser, som Christian II's mislykkede lovgivningsinitiativ på mange måder foregreb.

Mikael Venge

HANS HENRIK APPEL: At være almuens mægtig – de jyske bønder og øvrigheden på reformationstiden. Landbohistorisk Selskab, 1991. 187 s.

Hans Henrik Appels skrift om reformationstidens jyske bondeuro ægger på mange punkter til modsigelse. Meninger kan man bestemt ikke frakende ham, men man savner et fast fundament under hans lovlig firkantede tolkninger. Appel mener for det første, at fæstebønderne blev udsat for et stærkt pres fra de adelige godsejeres side, og dernæst, at det var dette pres, der fremkaldte den lange række af velkendte bondeuroligheder i 1520'erne og under Grevens fejde. Faktisk er han så sikker i sin sag, at han glemmer at overveje spørgsmålet, og en vigtig mellemregning – bøndernes økonomi – savnes. Når Hans Tolder, altså en repræsentant for statsmagten og endda for Christian II's formodedt bondevenlige regime, pralede af, at indfæstningen på kronens fæstegårde kunne sættes i vejret fra 4 øksne til 16, kan man selvfølgelig tale om et kraftigt pres på de arme bønder. Men forhøjelsen udtrykker dog først og fremmest, at man befandt sig midt i en vældig højkonjunktur, og at der efter Hans Tolders formening fandtes bønder, der turde binde an med et fæste på disse vilkår.

Argumenterer man som Appel ved at plukke markante ytringer af tidens debat uden at tage hensyn til den taktiske sammenhæng, kunne man med samme ret vende spørgsmålet på hovedet og hævde, at det var fremstormende, entreprenante bønder, der truede godsejernes position (jf. mine bemærkninger i Siden Saxo 1988). I det mindste burde Appel nok have gjort sig de politiske forudsætninger klart, før han lagde sig fast på sin opfattelse af reformationstidens sociale spændinger.

Det er karakteristisk, at de bondeuroligheder, Appel fremdrager, alle indgår i militære konflikter, der bundede i en dynastisk usikkerhed. Det tyder unægteligt på, at inspirationen kom udefra, og den agrare debatklub, Appel forestiller sig, er det svært at få øje på. En enkelt misforståelse, en formodet oprørshandling i det vestlige Jylland før Skipper Clement ankom, har jeg spagfærdigt forsøgt at rette (HT 1992 s.167), men Appel fremturer ufortrødent. Af samme art er den bondehær, han fremdrager under oprøret mod Christian II, og som skal have hensat biskop Ove Bille i skræk og rædsel. Problemet er blot, at Ove Billes forskrækkede ytring er fra den 24. januar og må ses som hans umiddelbare reaktion på oprørets udbrud den 20. januar 1523, mens bondehæren først omtales den 8.-9. februar. Tilmed anførtes den af herremanden Peder Lykke. En af oprørspartiets første handlinger bestod netop i – meget naturligt – at udskrive bønderne i hvert stift til krigstjeneste (jf. min Christian 2.s fald s. 134-136), og det

er givetvis denne regulært værnepligtige bondehær, der optræder den 8.-9. februar. Også Frederik I medførte udskrævede bønder fra hertugdømmerne i sin hær, især de frisiske bønder, der ansås for særligt krigsduelige.

Til gengæld kunne der være bedre grunde for Appel til at hæfte sig ved den bondehær, der optræder under Københavns belejring i efteråret 1523 og synes at være opstået af en forsamling på landstinget, hvis ikke han snævert havde holdt sig til det jyske. Denne bondehær optrådte meget betegnende på et tidspunkt, da en invasion af Christian II tilsyneladende var forestående. Det er bemærkelsesværdigt, at henrettelsen af bøndernes ledere kun kendes fra de hanseatiske flådeansføreres breve, mens hærledelsens rapporter til Frederik I blot anfører nogle »problemer« med bønderne, der nægtede at betale skat. Rostocks admiral er endda så nidkær, at han som en moderne krigskorrespondent i et brev til sine bysbørn beklager, at han endnu ikke kender antallet af de henrettede. Derimod var henrettelsen af et antal opsætsige bønder øjensynligt ikke noget, en Johan Rantzau tog notits af (jf. min Når vinden føjer sig s. 114-115).

Fra Grevefejden stammer en række andre eksempler på sociale konflikter, hvor Appel glemmer, at der forelå en krigssituation. Det må være en trykfejl, når han lader oprøret i Malmø bryde ud i marts 1534, men hans hensigt – at puffe borgere og bønder frem foran grev Christoffers indfald i Holsten, som var fejdens virkelige startskud – er umiskendelig. På samme måde reduceres virkningen af Skipper Clements fremrykning. Vestervig klostres plyndring tolkes subtilt som et udtryk for, at den lutherske reformation med dens formodet afdæmpende virkning på almuens oprørstrang endnu ikke var slået igennem. Plyndringen var dog en ordinær krigshandling, rettet mod adelen og højgejstligheden, der holdt på Christian III. At en entreprenant Sallingbonde benyttede lejligheden til at rive Viborgbispens mølle ned og opføre sin egen i stedet, eller at de Binderup bønder snuppede en eng, er nok bemærkelsesværdigt, men ikke just karakteristisk for bøndernes uvilje mod herremændenes stadig skrappere hævding af deres rettigheder, som Appel påstår. Gemen jordhungers er fuldt tilstrækkelig diagnose.

Også en række enkelte bondeskikkelseres adfærd under fejden tolker Appel efter min opfattelse for subtilt. Det er vel ikke overraskende, at herremændene efter fejden strittede de fæstebønder ud, der havde sikret sig Skipper Clements brev på deres gårde. Krigslykken var vendt, og det måtte den tabende part bøde for. Om årsagerne til, at bønderne i Østjylland holdt sig i ro, kan der funderes meget. For Appel bliver det et stort filosofisk problem, eftersom han idealistisk forestiller sig, at bøndernes holdning afgjordes nærmest ved håndsoprækning efter en saglig debat på tinge. Må man minde om, at oprørshæren faktisk blev slået tilbage ved Randers og ikke formåede at overskride Gudenåen, udover at enkelte agitatorer og »spejdere« givetvis strejfede omkring, ligesom Christian III's parti havde sine spioner. Bonden, der »skikkede vidje og brand« ind i Nørvang herred, har utvivlsomt været udsendt af Skipper Clement. Omvendt behøver man ikke Appels kringledede overvejelser for at forklare fogeden i Rinds herreds standpunkt. Han har vel simpelthen haft politisk tæft og sørgede i tide for at holde på den rette hest.

Efter disse kritiske bemærkninger bør det fluks tilføjes, at der absolut er meget at hente i Appels skrift, også selv om man er uenig med ham. Indlagt i fremstillingen finder man flere store ekskursor – en gennemgang af samtlige kongelige, adelige og gejstlige gårde i Nørrejylland og af udstederne af de nørrejske tingsvidner. Appel er god til at identificere bønder, således deltagerne i

opløbet på Mauritius-markedet i Viborg 1531. Han har godt fat i kleresiet af »cigarrygende« storbønder og har gravet dybt i retsopgøret efter Grevefejden.

Personligt kunne jeg ønske mig, at han havde afstået fra de alenlange citater i samtidens rustikke klædedragt. Det ser autentisk ud, men er vel nærmest en undskyldning for ikke at udtrykke meningen. Appels noter er veritable bunkebryllupper, som man brugte i 1800-tallet. Heller ikke de komplicerede litteraturhenvisninger af tallotteritypen befordrer klarheden. Flere steder henviser han til en »bondeoprørsforskning«, som han ganske vist også polemiserer heftigt imod. Forskning er nu så meget sagt, men Appels bidrag udgør i det mindste en god begyndelse.

Mikael Venge

JANKEN MYRDAL & JOHAN SÖDERBERG, *Kontinuitetens dynamik. Agrar økonomi i 1500-talets Sverige*. Stockholm Studies in Economic History 15. Sthlm., Almqvist & Wiksell International 1991. – 576 s.; S.kr. 272.

Bogens måske lidt paradoksale titel markerer også dens hovedtese, at der trods regionale forandringer og forskydninger ikke fandt nogen strukturel forandring sted i det svenske landbosamfund mellem 1540 og 1640, fra Gustav Vasas velmagtsdage til trediveårskrigenes mest kritiske fase, da bondesamfundet var økonomisk og demografisk nedslidt, og da man (med Jan Lindegren) kunde forvente forandringer.

Forfatterne, Janken Myrdal og Johan Söderberg har sandelig ikke skyet nogen anstrengelse og omhu, hvad angår den møjsommelige, vanskelige og komplicerede tekniske bearbejdelse og analyse af det (lykkeligvis) meget omfattende, kamerale kildemateriale; og de har hele vejen igennem haft øjnene åbne for perspektiverne til andre dele af Europa (skønt vidt forskellige). Analyserne kan for en udenforstående være vanskeligt tilgængelige, men fordybelsen i stoffet bærer til gengæld lønnen i sig selv.

Hovedvægten lægges meget naturligt på det svenske agrarsamfunds interne struktur og på arbejds-/funktionsfordelingen fra produktions- til omsætningsstadiet. Det har på det foreliggende grundlag – og med en langt mere raffineret teknik og metode end Hans Forsell kunde betjene sig af i 1870'erne – været muligt at tegne et troværdigt og overbevisende billede ikke blot af produktionsstrukturen selv, men også af dens regionale variationer og af de forskydninger, som fandt sted i periodens løb. Særligt imponerende står i anmelderens øjne det store kapitel 10 (s. 435-87) om oksehandelen. Men det udelukker jo ikke, at man undertiden kan have sine tvivl, især om kildeanvendelsen; resultater udvindes ikke uanset kildematerialets kvalitet.

Hovedkilderne har været regnskaberne fra Elfsborgs første løsen 1571 og de heldigt bevarede serier af »tiondelängder«. Meget afhænger derfor af dette kildemateriales vidneværdi til formålet. Den bedømmes (især i kap.3) som fyldestgørende, men undertiden kan læseren alligevel have en fornemmelse af, at vurderingen kan være lidt for velvillig. Et par eksempler, der må tages med forbehold for, at anmelderen ikke kan have noget førstehåndskendskab til det komplicerede, kamerale kildemateriale, og at det næsten er for nærliggende og fristende at drage paralleller til danske forhold.